

GÜNÜMÜZ GERÇEĞİNDEN HAREKETLE GEÇMİŞE BAKMAK (2006-1960): KALKINMA MI SERMAYE BİRİKİMİ Mİ?¹

Ş. GÜRÇAĞ TUNA

Dr., Marmara Üniversitesi, SBE, Kalkınma İktisadi ve İktisadi
Büyüme Bilim Dalı

MELDA YAMAN ÖZTÜRK

Yard.Doç.Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

FUAT ERCAN

Prof.Dr., Marmara Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

ÖZET

Günümüz Türkiye'sinde büyük ölçekli üretken sermaye, Koç Holding örneğinde olduğu gibi, özelleştirme sürecinin baş aktörlerinden biridir ve hızla uluslararasılaşmaktadır. Bugün sermayenin tahakkümü toplumsal yaşamın hemen her alanında görülmektedir. Bu gerçeğe rağmen geçmişe bakılarak kalkınma-sanayileşme merkezli analizler yapılmakta, bugünkü olumsuzluklara çare olarak geçmişin kalkınma dönemine dönüş çağrıları dillendirilmektedir. Buna karşılık, kalkınma ve sanayileşme kavramlarına eleştirel bir yaklaşımla, yaşanan sürecin bugün açığa çıkardığı sonuçları daha kolay anlayabiliriz. Bu tarz bir analizle tarihsel sürecin sonucunda biçimlenmiş sisteme ait yapısal özelliklere de ulaşmak olanaklıdır. Çalışmada kalkınma ve sanayileşme kavramları eleştirel bir değerlendirilmeye tabi tutularak, alternatif bir kavram olarak sermaye birikimi kavramı tartışılmıştır. Sonrasında bu kavramsal tartışmaların daha somut düzeyde analizi için Koç Holding'in birikim süreci içindeki konumu günümüz-geçmiş bağlantıları kurularak ele alınmıştır

Anahtar Kelimeler: *Kalkınma, sanayileşme, planlama, sermaye birikimi, sınıflar*

¹ Bu çalışma, 14-15 Aralık 2007'de gerçekleştirilen TMMOB Sanayi Kongresi'nde sunulan taslak metnin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş biçimidir.

Abstract:

In contemporary Turkey, large scale productive capital is one of the main actors of the privatisation process, and it is internationalizing rapidly, as the example of Koç Holding illustrates. Today, the domination of capital is seen in every aspect of social life. Despite this fact, there are development-industrialisation centered analyses which turn their face to the past, and there are calls for a return to the now past development era as a cure to today's maladies. In contrast to these, we can better understand the outcomes of the process with a critical approach to the concepts of development and industrialisation. With such an analysis, it is also possible to access the structural features of the system that has been shaped through the historical process. In this study, the concepts of development and industrialisation are critically evaluated and the concept of capital accumulation is discussed as an alternative. Then, for a more concrete level analysis of the conceptual discussions, the position of Koç Holding in the accumulation process is investigated by establishing present-past linkages.

Key Words: *Development, industrialisation, planning, capital accumulation, classes*

1.Giriş

2001 krizinin ardından ivmelenen özelleştirmeler içinde büyük sermaye grupları arasında en ciddi çekişmeye neden olan, geniş kesimler tarafından en çok konuşulan ve tartışılan Tüpraş'ın özelleştirilmesi idi. Tüpraş önce Zorlu Holding'e bir milyar dolara satılmış; Danıştay'ın satış kararını bozmasının ardından Koç Holding'le satış anlaşması imzalanmıştı. 20 milyara dolara yaklaşan değeri ile büyük sermaye gruplarının arasında bile ancak birkaçının satın almaya talip olabildiği; rakipler arasında sermaye-devlet/kamu-özel ilişkisini açık hale getiren çekişmelerin ve gelgitlerin yaşandığı; bu rekabete giremeyen diğerlerinin imrenerek izlediği en can alıcı özelleştirme, Tüpraş'ın özelleştirilmesi oldu.

Böylesi büyük bir değer Koç Holding gibi Türkiye'nin kapitalistleşme sürecinde gelişip, büyüyen ve bu sürece damgasını vuran bir sermaye grubuna aktarılması çok manidar olduğu gibi, bir bakıma 'kaçınılmaz'dı da. Tüpraş'ı alan Koç Holding 2006'da cirosunu ikiye katlayarak 34.5 milyar dolarlık bir ciroya ulaşmış oldu. Bir yıl önce cirosu 18.2 milyar dolardı. Bu, açıkçası, çok ilginç bir aritmetiği ortaya koyuyor. Demek ki kamunun yarattığı en büyük değerlerden biri olan Tüpraş, Türkiye'nin en büyük sermaye grubu olan Koç Holding'le 'eşdeğer'. Buradaki eşdeğerlik elbette ki 'değer' olarak bir eşitliği anlatıyor. Yani tek başına bir Tüpraş, koskoca Koç Holding demek.

Ayrıca, demek ki Koç Holding'e kendisi büyüklüğünde bir değer aktarılmış oldu.

Bu çalışmanın amacı Tüpraş'ın özelleştirilmesini ya da genel olarak özelleştirmeleri incelemek değil. Amacımız Türkiye'de 1960'lardan bu yaşanan süreci 'sermaye birikimi süreci' olarak kavramsallaştırmaya çalışmak olacaktır. Yazıya Tüpraş, Koç Holding ve özelleştirme örnekleriyle başlamamızın nedeni, hem kamu alanında hem de özel sektörde muazzam boyutlara ulaşan birikimi işaret etmek ve kamu değerlerinin sermaye gruplarına aktarılmasının nesnel koşullarının oluştuğuna dikkat çekmektir.

Kapitalist toplumsal değişimin analizi açısından günümüzden geçmişe bakıldığında 1960'lı yıllar kritik önemde, temel niteliktedir. Planlama ve beraberinde gelen kurumsallaşmalar, kapitalist üretimin rasyonellerinin topluma kendini dayatmasının sonucudur. Kalkınma denilen olgu ve süreç, kabaca sermaye birikiminin koşullarının, kapitalistlerin beklenti ve ihtiyaçlarıyla şekillenerek, devlet eliyle oluşturulmasıdır. 1960'lı ve 70'li yılları 'kalkınma' deneyimi olarak niteleyenler, 1980'lerden itibaren, toplumsal yapıda yaşanan dönüşümlerle birlikte, 'kalkınma' derdinin kalmadığını, ülke ekonomisinin kapitalizmin 'vahşi' doğasına terk edildiğini dillendirmekteydiler. Günümüzde bu dil, geçmişe nostaljik bir özlemi barındıran, kalkınma dönemine geri dönmeyi öneren yeni bir söylemle sürdürülüyor. Ülke içinde birikim sağlanmadığı, sanayileşmenin gerçekleşmediği öne sürülerek, bütün bu 'olumsuzluklara' çare olarak, yeniden planlama ve kalkınma arzusu gündeme getiriliyor. Bu yaklaşımlara karşı günümüzden geçmişe bakıldığında, günümüzde verili olan gerçekliğin, geçmişten günümüze yaşanan sürecin ürünleri olduğunu hatırlatmak gerekli. Daha somut düzeyde, günümüzde Koç Holding gibi örneklerin gösterdiği sermaye birikim düzeyinin, geçmişin 'iktisat politikaları'nın sonucu olduğunu belirtmek gerek. Böyle bir yöntemle geçmişten günümüze biçimlenen yapısal özellikleri kavramak mümkündür.

Çalışmamızda günümüz gerçekliğinin tarihsel sürecin ürünü olması perspektifinden hareketle ilk olarak kalkınma ve sanayileşme kavramları üzerinde yeniden düşünmeyi deniyor ve Türkiye'de yaşanan dönüşümü bu kavramlarla açıklamanın uygun ve doğru olup olmadığını sorguluyoruz. Önerimiz, toplumun hemen her alanında değiştirici güç olan ve toplumsal ilişkileri dönüştüren süreci, sermaye birikimi olarak nitelemektir. Böylece, sanayi üretiminin önemini vurgulamak kadar, süreci salt teknik bir süreç olarak görmenin hatalarını ortaya çıkarmayı umuyoruz. Aynı zamanda, kalkınma söyleminde 'öznesiz' görünen

sürecin, sınıfların oluşum-gelişim süreci olduğunu ve sınıf içi-sınıflar arası çatışmalarla belirlendiğini gösterebilmeyi ümit ediyoruz. Sermaye birikim sürecinde azınlık bir kesimin muazzam servete sahip olduğunu, yığınların yoksullaştığını; toplumsal hayatın hemen her ögesinin meta ilişkilerine çekildiğini; büyüyen birikimle güçlenen sermayenin, sağlıktan eğitime en temel insan haklarını çalışanların elinden alarak, meta ilişkilerinin konusu haline getirdiğini hatırlatmak istiyoruz. Son olarak, kavramsal çerçeveye ilişkin tartışmayı yaptıktan sonra Koç Holding'in günümüzde ulaştığı birikim düzeyini inceleyerek, bunun geçmişten günümüze kadar olan sürecin ürünü olduğunu ve buna paralel olarak kamusal alandaki tablonun, makro ekonomik verilerin gittikçe kötüleştiğini göstermeyi hedefliyoruz. Böylece günümüz gerçekliğinin geçmişin ürünü olduğunu, günümüzdeki sermaye birikiminin geçmişin 'kalkımcı dönemi'nden ayrı anlaşılamayacağını tartışmak istiyoruz.

2. Kavramlar

Kavramlar sosyal bilimcilerin en önemli araçlarıdır. Bununla birlikte kavramlar sadece sosyal bilimciler tarafından kullanılmaz; farklı amaçlarla toplumun diğer kesimleri de kavramlara başvurur. Kavramların önemi, sadece verili olan sosyal gerçekliği açıklamakla sınırlı olmayıp, yaşanan bir sürecin *eleştirilmesi* veya toplumsal olana *müdahale* edilmesi ve *gerçekliğin değiştirilmesi için* de araç olmalarından kaynaklanır. Kavramlar, böylece, ele alınan toplumsal gerçekliği açıklamanın yanı sıra, eleştirme ve/veya dönüştürme işlevlerini eşzamanlı olarak içlerinde taşırlar.

Kavramlar, sadece tarihin belirli bir anına karşılık gelen olgunun incelenmesi açısından önem taşımazlar; aynı zamanda geçmiş ile gelecek arasında köprü kurmanın olanağını sağlarlar. Kavramların zaman boyutu ile birlikte ele alınması gerçekliği analiz etmeye çalışan sosyal bilimci için özel bir öneme sahip iken, verili gerçekliği dönüştürmeye çalışanlar açısından genellikle pragmatik bir işlev görür. Pragmatik işlev derken günlük dilde olumsuz anlamlar yüklenmiş bir pragmatizmden çok, geleceğe yönelik ve amaçlanan değişikliklerin gerekliliğini ya da bu değişiklikleri gerçekleştirme yollarının gösterilmesini işaret eden bir pragmatizm kastedilmektedir.

Tarihsel bir olgunun açıklanmasında farklı kavram setleri arasından hangileri seçilecektir? Bazı kavramlar geçmiş ve geleceğe yönelik öznel tercihleri dile getirirler. Umutlar, beklentiler ve isteklerin dile getirilişi için kullanılan kavramlar verili gerçekliğin anlaşılmasını

zorlaştırır. Bu kavramların neden tercih edildiğini araştırmanın kendisi de toplumsal gerçekliği anlama çabasının bir parçasına dönüşür.

Bazı kavramlarsa ortak istek ve beklentilerin dile getirilişine aracılık ederler. Değer yüklü olan bu kavramlar öznel tercihlerin zaman içinde kesişmeleri ile biçimlenmişlerdir ve öznel tercihlerin çoğulluğunda farklı farklı anlamlar taşır hale gelirler. Çoğul anlam aynı zamanda bir muğlaklık doğurduğundan, kavramlar süreci anlamının önünde engele dönüşürler.

Kavramsal muğlaklığa yol açan önemli etkenlerden biri de kavramlara tarihsel ve toplumsal bağlarının ötesinde genel bir içerik yüklenmesidir. Eleştirmen ve dilbilimci Uwe Poerksen aşırı yüklenmiş bu kavramları analiz ederek, kalkınma, proje, strateji gibi terimlerin zararsız gibi göründüklerini, ancak bu kelimelerin gerçekten zararsız olup-olmadıklarının sorgulanması gerektiğini belirtir. Poerksen günlük dilde kullandığımız bu kavramların, bir noktadan sonra lego oyunundaki plastik kalıplara benzediğine ve her yere girip çıkabildiğine işaret eder.

Bu tarz kelimeler sıkça farklı zamanlarda uzmanların ya da politikacıların ağızında kendi plan ve projelerini açıklamak ve doğrulamak için kullanılıyor. Bu tür kelimeler bilim dünyası ile günlük dil arasında bir dizi mekanizma aracılığı ile farklılaşarak farklı beklentileri karşılayacak şekilde kullanıma açılıyor. Bu tarz bir dil medya ve günlük tartışmalarda oldukça belirleyici oluyor. (Poerksen, 1995:8)¹.

Genelleştirilip, nötrleştirilmiş ve tarih-ötesi bir içeriğe kavuşmuş bu kavramlar üzerinden bir dil kurmak güçtür; ancak bu kavramların zaman içinde kullanımlarını açığa çıkararak, toplumsal-tarihsel özelliklerini açığa çıkarmak, bir ölçüde bu güçlüğü aşmamıza olanak sağlar.

3. Kalkınma/Sanayileşme mi, Sermaye Birikimi mi?

Bu çalışmada yukarıda işaret edilen zorlu kavramlardan kalkınma ve sanayileşme kavramları üzerinde duracağız. Bugünlerde değer yüklü kavramlar olarak kalkınma ve sanayileşme -ve dolayısıyla planlama-kavramlarının kullanımı gittikçe arttı. Bu kavramlar sadece yaşanan ana ilişkin olumsuzlukları işaret etmek için kullanılmıyor; aynı zamanda geleceğe ilişkin alternatif çerçeveler tasarlamada da yeniden ele alınıyor. Ancak ilginç olan aynı kavramların Türkiye deneyiminde geçmişe ilişkin bir dizi önemli referansları da içermesidir. 'Sanayileşmeden vazgeçildi', 'planlamadan vazgeçildi' ifadeleri aynı

zamanda bu kavramların yaşam bulduğu bir tarihsel dönemi işaret etmesi açısından da önemlidir. Yukarıda belirttiğimiz gibi bu kavramlar sadece şimdiye ilişkin açıklamaları değil; bunun da ötesinde geçmişle gelecek arasında bir köprü işlevi görece şekilde kullanılıyorlar. Çalışmamızda kavramların bugün kullanım tarzının yetersizliğini göstermek için geçmişe, yani kavramların hayat bulduğu geçmişe bakacağız.

Öncelikle, bu kavramların bütünüyle terk edilmesini önermediğimizi belirtmemiz gerekir. İncelememize başlamadan önce birkaç noktaya açıklık getirmemiz iyi olabilir. İlk olarak, kavramlar, belirli toplumsal ilişkiler seti içinde, bu ilişkilerin kendi içinde görece dengeli olduğu belirli yapılarla ilişkilidir. Tarihsel olarak toplumsal ilişkilerin kendi içinde ulaştığı görece dengeyi, kabaca, iki toplumsal yapı içinde ele alabiliriz. Tarihsel süreçte iki önemli ihtiyaç giderme tarzına karşılık gelen, iki devrim gerçekleşmiştir. İlki neolitik devrimdir; yani insanların tarımsal faaliyetleri sonucunda toplumsal yeniden üretimi sağlayan toplumlara kurmalarıdır. Bu toplumlara izleyen ikinci büyük dönüşüm endüstri devrimidir. İki dönüşüm de sadece üretim ve örgütlenmelerin farklılaşması anlamını taşımaz, toplumsal ilişkilerin bütünüyle değişmesini de anlatır.

Tarım ve sanayi toplumunu, genel olarak, feodal ve kapitalist toplumlara karşılık gelecek biçimde kullanıyoruz. Sanayileşme ve kalkınma kavramları kapitalist toplumlara ilişkin kavramlardır. Özellikle sanayileşme kavramı, aslında, endüstri devrimi ile ilintilidir. Endüstri devrimi, doğadan elde edilen ürünler (kullanım değerleri) üzerinde işlemler yaparak, ihtiyaçları karşılamayı (yeni kullanım değerleri yaratmayı) ifade eder. Ancak, bilindiği gibi, doğa ürünleri üzerinde enerji harcayarak üretim yapmak sadece üretici ile ürün arasındaki bir ilişkiyi değil; aynı zamanda üretken emek ile adına sermayedar dediğimiz üretimi organize eden arasındaki toplumsal ilişkiyi de içerir. Sanayileşme dediğimizde üretim sürecinde kullanılan girdiler ve üretim araçlarından bahsediyorsak, aynı zamanda üretken emek ile bu üretim araçlarının sahipleri arasındaki ilişkiden de bahsetmek gereklidir. Başka bir ifadeyle sanayileşme süreci aynı zamanda üreticiyle üretim araçlarının sahibi olan sermayedar arasındaki ilişkilerin yaratılma sürecidir. Yani, kapitalist topluma özgü sınıfların oluşum sürecidir. Bu durumda kapitalist toplumsal ilişkilerin egemen olduğu bir toplumsal yapıda sanayileşme derken ya da “her mahallede bir milyonerimiz olsun” derken, işçi sınıfından ve kapitalist sınıflardan bahsetmemek biraz tuhaf kaçsa gerek.

İkinci olarak, sanayileşme ve kalkınma kavramlarının geç kapitalistleşen toplumlar için kullanılan özgül kavramlar olduğunu belirtmeliyiz. Geç kapitalistleşen toplumları tanımlayan özellikler, kalkınma ve sanayileşme kavramlarının anlaşılması açısından özel önem taşımaktadır. İlk olarak, bu toplumlarda yaşanan dönüşüm, tarım toplumlarına ait, yani kapitalizm öncesine ait ilişki ve kalınlardan kurtulma anlamını taşır. İkincisi, kapitalist ilişkilerin farklı mekânlarda farklı zamanlarda gelişmesi ile ilişkilidir. Geç kapitalistleşme kavramını tercih etmemizin nedeni, kapitalistleşme süreçleri arasındaki zamansal farklılığa dikkat çekmektir. Geç kapitalistleşen ülkeler görece olarak erken kapitalistleşen toplumlarla ilişki halindedirler. Bu ilişkinin bizzat kendisi hem kapitalizm öncesi ilişkilerden kurtulmayı hızlandırır hem de bu toplumlara *yetişmeyi* gündeme getirir.

3.1. Geç Kapitalistleşme Bağlamında Sanayileşme

Kapitalizmin dünya genelinde yarattığı eşitsizlik, ülkeler arasında da hiyerarşik bir yapılanmaya neden olmuştur. Bir tarafta, nispeten daha erken dönemlerde kapitalistleşen, literatürde 'gelişmiş', 'sanayileşmiş' ülke olarak görülen ülkeler yer alırken, diğer tarafta kapitalist dünyaya daha geç dönemlerde katılan ve 'az-gelişmiş', 'gelişmekte-olan', 'yarı-sanayileşmiş' denilen ülkeler bulunmaktadır.

Literatürde 'az gelişmiş' ya da 'gelişmekte olan' ülkeler olarak adlandırılan ülkeleri biz 'geç kapitalistleşen ülkeler' olarak adlandırmayı öneriyoruz. Bu ülkelerin deneyimi, hem *geç* kapitalistleşmedir, hem de *geç kapitalistleşme*, yani kapitalistleşmenin özgül bir biçimi olarak görülmelidir. Geç kapitalistleşme dediğimiz olgu, kapitalist üretim tarzının farklı toplumlarda, farklı dönemlerde ve kapitalizmin dünya genelindeki farklı gelişmişlik düzeylerinde ortaya çıkmasının sonucudur. Söz konusu olan *kapitalistleşme* süreci olduğundan, kapitalist topluma özgü nitelikler oluşmakta ve gelişmektedir. Öbür yandan sürecin bir gecikmeyle başlamış olması ülke deneyimlerinin erken kapitalistleşen ülkelerinkine göre farklılıklar içermesine neden olur.

Erken kapitalistleşme deneyimlerinde olduğu gibi geç kapitalistleşmede de, kapitalist rasyoneller, kapitalizm öncesi güçlerle mücadele içerisinde yerleşmektedir. Sermaye birikiminin dinamikleri gelişmekte, kapitalist rasyoneller toplumun hemen her alanına nüfuz etmekte, kapitalist topluma özgü sınıflar gelişmekte ve sınıf mücadelesi içinde, toplumsal karar alma süreçlerinde belirleyici hale gelmektedir. Bununla birlikte, sürecin nispeten 'geç' başlamış olması, birikimin dinamiklerinin

biçiminde bazı değişikliklere ve birikim sürecinde özgül belirlenimlere de yol açmaktadır (Yaman-Öztürk, 2006:88).

Bu ülkelerin kapitalistleşmesi, erken kapitalistleşen ülkelerin etkilerine açık bir süreç olarak yaşanmıştır. Dolayısıyla bu ülkelerde sermaye birikimi süreci, bir yandan ülke içi sınıf oluşumlarıyla şekillenirken, bir yandan da uluslararası sermaye hareketleri ve uluslararası kurumlar tarafından belirlenmektedirⁱⁱ.

Geç kapitalistleşen ülkelerde kapitalist dönüşümün sanayi üretimiyle ivme kazandığı doğrudur. Kapitalist dönüşüm asıl olarak sanayi üretiminin gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla gerçekleşir. Kapitalist birikim artık-değer üretimine dayanır ve sanayi üretimi bunun başlıca yoludur. Kapitalist üretim, sanayi üretimini içeren, sanayi üretiminde özgüllüğünü kazanan ve bütün toplumsal ilişkilere karakterini veren bir üretimdir.

Sanayileşme, bu ülkelerin incelenmesinde kullanılan başlıca kavramlardan biridir. Azgelişmiş ülkelerin 'geri' konumu, sanayi üretimi çerçevesinde gösterilmeye çalışılmaktadır. 'Çarpık kapitalistleşme', 'bağımlı sanayileşme', 'geri kalmışlık' ve 'geç sanayileşme' olarak adlandırılan olgunun temelinde, geç kapitalistleşen ülke sanayisinin 'geri' niteliğine vurgu yapılır. İstenmeyen 'geriliğin' nedeni olarak gösterilen sanayileşme, aynı zamanda 'geriliğin' aşılması için sunulan reçete durumundadır.

Sorunun kapitalist gelişme olarak değil sanayileşme olarak konulması, sınıf ilişkilerinin göz ardı edilmesine yol açtığı gibi, söz konusu sanayileşmeyi de belirli bir sanayileşme normuna kıyasla nicel olarak tanımlamaya götürebilmektedir. Sanayileşmeye yapılan vurgular, belirli bir sanayileşme ölçütü koyarak, 'az gelişmiş' ülkelerin ulaşması gereken düzeyi belirler. Erken kapitalistleşen ülkeleri baz alan bu yaklaşım ne yazık ki her seferinde bir hayal kırıklığıyla sonuçlanmıştır: Geç kapitalistleşen ülkelerde sanayi üretimi başlarda zayıftır, yatırım mallarına oranla tüketim mallarına odaklıdır, ölçek düşüktür, üretim kalitesi dünya standartlarının altındadır, genellikle üretilen metaların fiyatları 'gelişmiş' ülkelerdekine kıyasla pahalıdır.

Bu yaklaşımlarda sanayinin farklı gelişmişlik düzeyleri veri alınmakta; farklılıklar, kurumlaşma, doğal kaynaklar, devletin rolü, teknoloji, emek bolluğu veya kıtlığı gibi çeşitli nedenlere bağlanarak açıklanmaya çalışılmaktadır. Genel analiz birimi 'ulusal ekonomi'dir ve gerek sermaye birikimi sürecinin çelişkileri, gerekse sınıf ilişkileri büyük ölçüde analiz dışı kalmaktadır. Buna göre sanayileşmedeki farklılıklar, belirli toplumsal ve özellikle de sınıfsal ilişkilerden özünde bağımsız, salt derecesel farklılıklar olarak görülmektedir. Böylece, sanayileşme

sorunsalı çerçevesinde, açık ya da örtülü olarak, “*başarılı bir sanayileşme için ne yapmak gerekir?*” sorusu sorulmaktadır. Söz konusu sanayileşmeyi gerçekleştireceği düşünülen özne ise, genellikle, ‘devlet’dir. Bu çerçevede toplumsal sınıfların gelişmediği düşüncesi öne çıkmaktadır. Örneğin Bob Sutcliffe “... bu sınai büyümenin genellikle bir burjuvazinin ve bir proletaryanın yokluğuyla karakterize olduğunu söylemek bir abartmadır, ancak çok büyük bir çarpıtma da değildir” diye yazmaktadırⁱⁱⁱ (Sutcliffe, 1977: 186).

Sanayi üretiminin niteliğinin, taşıdığı özgüllüklerin, sınırlarının ve erken kapitalistleşen ülke sanayilerinden farklılıkların araştırılması bu yazının sınırlarını aşar. Bizim dikkat çekmek istediğimiz nokta, ilk olarak, sanayi üretimine dair saptanan ‘yetersizliklerin’ geç kapitalistleşme sürecinin özgüllükleriyle birlikte değerlendirilmesi gerektiğidir. İkinci olarak, kapitalist gelişme sürecinin sadece sanayileşme olarak görülmesinin, sınıflar, sınıf içi ve sınıflar arası mücadele, işsizlik, insanın kendine ve bütün dünyaya yabancılaşması gibi olguları dikkate almayan, teknik bir süreç olarak algılamasına dayandığıdır.

Kapitalist üretim artık-değerin üretimi olmasının yanı sıra, bütün kapitalist toplumsal ilişkilerin de üretimi ve yeniden üretimi olarak görülmelidir. Bu nedenle, kapitalist ‘gelişmenin’ sanayi üretimine ve dolayısıyla yalnızca üretici güçlere ağırlık verilerek incelenmesi, kapitalist toplumun diğer veçhelerini görmezden gelmek olacaktır. Sanayileşmenin öne çıkarılmasıyla, ‘sanayi üretimi’ kendi başına bir yapı olarak ele alınmış, teknoloji gibi unsurlar sermaye birikiminden, toplumsal ilişkilerden ayırık, salt teknik bir oluşum olarak görülmüş ve örneğin üretim ilişkileri, sınıfsal oluşumlar, sermayenin eğilimleri gibi birçok bileşen analiz dışı bırakılmıştır.

3.2. Kalkınma

Kalkınma kavramı, belirli bir durumdan görece daha olumlu bir diğer duruma geçişi ifade eder; bu nedenle, nötr bir kavram değildir. İki anlamda nötr değildir. İlk olarak içinde bulunulan durum ile *ileri* olan öteki durum arasında karşılaştırma yapılmakta ve *ileri* olan duruma geçişin gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu verili olanın değiştirilmesi isteğini anlattığı gibi, başka bir durumun gerekliliklerinin yerine getirilmesini de içerir. İşaret ettiğimiz geç kapitalistleşen toplumların tarımsal yapıya ilişkin unsurlarının dönüştürülmesi, kendi içinde farklı toplumsal kesimler arası çelişkileri açığa çıkaracaktır.

Kalkınma ve sanayileşme kavramları, geç kapitalistleşen toplumlarda ideolojik bir işlev de taşır. En genel anlamda kapitalist gelişmenin meşruiyetini sağlamaya yönelik bir içeriğe sahiptir. Bu nedenle kapitalist gelişme sürecinin yarattığı olumsuzları gizleyen bir perde olarak görülebilir. Bu sürece içkin olguları gizleme çabası, kalkınma ve sanayileşme kavramlarının kullanımını yaygınlaştırmıştır. Kapitalist gelişmeye içkin olan olgular, artık-değer üretimi (sömürü), mülksüzleşme, işçileşme ve işsizlik, meta-fetişizmi ve bununla bağlantılı olarak insanların kendine, birbirlerine ve doğaya yabancılaşması, doğanın nesneleştirilmesi ve bununla ilişkili olarak doğanın tahribi olarak sıralanabilir. Yaşanan süreç kalkınma ya da sanayileşme kavramları ile tanımlandığında, ya bu olgular görmezden gelinmekte; ya da bu olumsuzlukların kapitalist gelişmeye içkin olmadığı, aksine kapitalist gelişmenin tamamlanmasıyla ortadan kalkacağı ileri sürülmektedir^{iv}. Her iki durumda da kavramlar ideolojik özellikleri öne çıkarılarak kullanılmaktadır. Bu kavramlar, kapitalist gelişmeye meşruiyet sağladığı ölçüde, kapitalizmin alternatifini tasarlayanın da üstünü örten perde işlevi görür. Kapitalist gelişme, Marx'ın kapitalizm eleştirisini de kapsayan üretim ilişkilerinin üretici güçlerin gelişimi karşısında engel teşkil etmesi (Marx, 1993:23) süreci olarak nitelenirse, bu süreci kalkınma ve sanayileşme olarak ifade etmek, verili üretim ilişkilerine ya da toplumsal ilişkilere alternatif olan olguları gizleme işlevi üstlenildiğini gösterir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, kalkınma kavramı, verili bir durumdan görece daha olumlu bir duruma geçişi ifade etmektedir. 1960'lı yıllarda yaşanan hızlı sanayileşme ile kapitalizm öncesi unsurların çözümlenerek, kapitalist topluma geçiş süreci '*kalkınma*' olarak nitelenmiştir. 1960'lar, geçimlik üretim ve artı-ürün üretiminden, sanayi üretimi ve artı-değer üretiminin ağırlık kazanmaya başladığı bir döneme geçişi işaret eder. Sanayi üretimine geçiş, tarımsal üretimde dönüşümlerle birlikte, beraberinde, yığınların topraktan kopmasını getirmiştir. Bu aynı zamanda, üretim araçlarından yoksun bir kitlenin ortaya çıkması ve bunların sanayi üretiminin yoğun olduğu bölgelere göçü demektir. Böylece bu sürece içkin, daha önce görülmeyen nicelikte ve hızda iki olgu yaşanmıştır. İlki, sanayi üretiminin yaygınlık kazanmaya başlaması ile birlikte emek ürünlerinin meta olarak üretilmesinin sonucu olan fetişizmdir. Meta üretiminin yaygınlaşmasıyla birlikte, insanlar arası ilişkiler, metalar arasında ilişkiler olarak görülmeye başlanır. İnsanlar ürettikleri kendi ürünlerine, emeklerine ve dolayısıyla kendilerine yabancılaşırlar.

Kapitalist toplumda üretimin amacı insan ihtiyaçlarını karşılamak değil, ürünleri pazarda satmaktır. Neyin, nasıl, ne kadar üretileceği önceden planlanmaz. Üretim başlangıçta toplumsallığından soyutlanmış gibidir, bireysel üretimdir. Bireysel üretimlere toplumsallık karakteri kazandıran, değişim ilişkileridir. Bireyin ve toplumun temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olması gereken üretim, meta ilişkileri üzerinden dolaylanarak toplumsallaşır. İnsanın bizzat emek gücünün bir meta karakteri kazanmış olması, işçinin hem emeğine, hem de emek ürününe yabancılaşmasını getirir. Üretimin dolaysızca toplumsal olma niteliğini yitirmesinin sonucunda, insan başkalarına da yabancılaşır. Marx bu olguyu şöyle özetler:

Her birey için yaşamın önkoşulu haline gelen bu genel faaliyet ve ürünler mübadelesi, bireylerin bu karşılıklı bağı, bireylerin kendilerine yabancı bağımsız bir **şey**, bir nesne olarak belirlemektedir. Mübadele değerinde kişiler arasındaki toplumsal ilişki, nesnelere arasındaki toplumsal ilişkiye dönüşür; kişisel güç kişinin sahip olduğu nesnenin gücüne dönüşür (Marx, 1979:229).

İkincisi ise üretim araçlarından kopan kitlenin kente göçü ile birlikte kır ve kent ayrımının gittikçe belirginleşmesidir. Daha önce kırdaki geçimlik üretimde veya artı-ürün üretiminde doğayla iç içe, doğanın bir parçası olarak toplumsal yaşam sürdürülürken, kente göç ile birlikte doğaya yabancılaşma süreci başlar. Bu sürecin önemli bir boyutunu Marx şöyle anlatır:

Kapitalist üretim, nüfusu büyük merkezlerde toplayarak, kent nüfusuna gittikçe artan bir ağırlık kazandırırken, bir yandan toplumun tarihsel devindirici gücünü yoğunlaştırdığı gibi, öte yandan da insan ile toprak arasındaki madde dolaşımını bozar, yani insanın yiyecek ve giyecek olarak tükettiği öğelerin toprağa tekrar dönüşünü engelleyerek toprağın verimliliğinin sürekli olması için gerekli koşulları bozmuş olur. Böylece aynı anda, hem kentli emekçilerin sağlığını ve hem de kır emekçisinin zihinsel yaşamını tahrip eder. (Marx, 2000:481).

Böylece sanayileşme sürecinin insanın kendisine ve doğaya yabancılaşması süreci olarak da ortaya çıktığı ve geliştiği söylenebilir. Kalkınma kavramına yapılan vurgu, kapitalist toplumsal ilişkilere özgü bu iki yabancılaşma biçimini göz ardı eder.

Kalkınma kavramının kullanımındaki bir diğer sorunlu yan, kapitalist gelişmenin nicel büyüklüklerle ifade edilmesidir. Kalkınma bir yanılla büyümeyle özdeşleştirilerek kullanılmakta, GSMH'daki

değişimle ifade edilmektedir^v. Böylece kavram meta üretiminin niceliğiyle değerlendirilmiş olmaktadır.

Daha fazla üretim ya da daha fazla tüketim çağında 'gelişme' kavramı da özgürleştirici içeriğinden farklılaşarak insani değişkenlerden yoksun bir tanımlamaya, B. Ingham'ın vurguladığı gibi 'meta-merkezli' bir tanımlamaya dönüşmüştür (Ercan, 2001: 184).

Kalkınma kavramının meta-yönelimli olarak tanımlanması, asıl olarak kapitalist toplumun genelleşmiş meta üretimi olmasının neden olduğu meta-fetişizminden kaynaklanmaktadır^{vi}. Bireysel kapitalist açısından temel amaç olan daha çok meta üretimi, bir bütün olarak toplumsal üretimin ve toplumsal ilişkilerin hedefi olarak konur. Bu yönüyle de kalkınma kavramı klasik iktisatçılar öncesi vulgar iktisatçıların kavramlarına benzemektedir^{vii}.

Meta fetişizmi teorisi ile birlikte kapitalist gerçekliğin çok önemli bir yönü ortaya çıkar; bu toplumda üreticiler ürünlerin egemenliği altındadır, özne ile nesne yer değişmiştir. Marx kapitalist toplumun bu özelliğine 'alt-üst olma' adını verir. İlişkilerin bu 'alt-üst' niteliği, ürünlerin üreticiler üstündeki egemenliği, insanlar arasındaki ilişkilerin özgül niteliğinin ürünlere, nesnelere atfedilmesine yol açar. (Savran, 1979:37).

Kalkınmanın iktisadi büyümeyle özdeşleştirilmesinin, alt-üst olmuş toplumsal gerçekliğin algılama biçimi olan meta-fetişizminin yanılsamasını içerdiğini söyleyebiliriz. Kalkınma sorunsalına fetişizm kuramı açısından yaklaşıldığında kalkınma kavramının, Holloway'in belirttiği kavramlar olan devlet, para, sermaye gibi toplumsal ilişkilerin fetişleşmiş biçimi (Holloway, 2005:62) olarak inşa edildiği söylenebilir. Alt-üst olmuş kapitalist gerçeklik görüldüğü gibi analiz edildiğinde kapitalist gerçekliğin öznesi ile nesnesi yer değiştirecektir. Kalkınma kavramının inşası da toplumsal ilişkilerin fetişleşmiş biçimlerinin görünümü üzerine gerçekleştirildiğinden, işçi sınıfının toplumsal durumunun iyileştirilmesi kalkınma süreciyle doğru orantılı olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla kalkınma kavramının kapitalist gelişmenin öznesini ve nesnesini ters yüz ettiğini, öznenin nesneleştirildiğini söyleyebiliriz. Böylece özne olarak devletin kavranmasının zemini oluşmaktadır.

3.3 Sermaye Birikimi

Kapitalist toplumsal ilişkilerin egemenliğiyle birlikte hem alt-üst olmuş gerçeklik, hem de bu gerçekliğin kaba algılanma biçimi olan

meta-fetişizmini anlamak için Marx'ın Kapital'de ele aldığı biçimde, sermaye birikimi kavramlaştırmasından hareket etmek gereklidir. "Artı-değerin sermaye olarak kullanılmasına ve tekrar sermayeye dönüştürülmesine, sermaye birikimi denir." (Marx, 2000:553). Fakat Marx'a göre bu süreç teknik bir süreç değildir. Bu süreçte kapitalist yalnız meta üretmekle, artı-değer üretmekle kalmaz aynı zamanda kapitalist ile ücretli işçi arasındaki toplumsal ilişkiyi de üretir ve yeniden üretir (Marx, 2000:552). Öz bir tanımlamayla "sermaye birikimi, artı-değerin yeni değişmez ve değişir sermayeye çevrilmesi yoluyla kapitalist toplumsal ilişkilerin durmadan genişleyen ölçekte yeniden üretilmesi olarak anlaşılmalıdır." (Wright, 1988:174).

Sermayenin tarihsel olarak ortaya çıkışı, önceki üretim ilişkilerinin çözülmesiyle birlikte, toplumsal ilişkilerin bütününde dönüşümü getirmiştir. Üretimin genelleşmiş meta üretimi olması, emek gücünün alınıp satılan meta karakteri kazanması, insan ihtiyaçlarının meta olarak piyasadan karşılanması bunun bir yanıdır. Öbür yanı, üretimin rasyonalitesini ve insan ihtiyaçlarıyla bağını koparmış olmasıdır. Kapitalist üretimin amacı kârdır, kârın kaynağı artı-değerdir. Üretilecek ürünler ne üretim araçlarının sahibi olan kapitalistler için dolaysız kullanım ya da ihtiyaç nesnelidir, ne de üreticinin kendi ürettiği ürün üzerinde kullanım hakkı vardır. Üreticilerin üretim koşullarının belirlenmesinde ya da öbür alanlarda karar alıcısı olmaması, emekçiyi emek sürecine ve ürününe yabancılaştırır. Teknolojik gelişme ile emek bölünmesinin muazzam boyutları göz önüne alındığında ve bunun sonucunda tikel üreticinin emek sürecinin kısmi bir bölümünde konumlandığı düşünülünce, emekçinin emeğine ve ürününe yabancılaşmasının boyutları açık hale gelmektedir. Üretimde insanlar arası ilişkiler birbirinden kopmuştur. Üretim, metaların birbiriyle değişimi yoluyla toplumsallık kazanır. Kapitalist topluma kuşbakışı bakan biri, işçinin emek gücü de dahil olmak üzere, sadece metaları görür. Dünya metaların egemenliği altına girmiştir. Beslenmeden barınmaya, eğitmeden sağlık hizmetlerine, eğlenceden aşka, neredeyse insan ihtiyaçlarının tümü, meta ilişkilerine çekilmiş durumdadır.

Sermaye birikiminin artık-değer üzerinde temellenmesi, emeğin bir kısmına karşılığı ödenmeden el koyulması, yani üreticinin sömürülmesi anlamına gelir. Sınıflı toplumların karakteristiği olan sömürü, kapitalist toplumda artık-değer sömürüsü biçimini almıştır. Değer ilişkisi sömürüyü görünmez kılar. Bu, "işçinin ürettiği arabada artık-değer nerededir, tekerler mi, motor mu", sorusunun naifliğinde görülebilir. Sömürü bu bakımdan *gizlenmiştir*. Geç kapitalistleşme bir kapitalistleşme süreci olduğundan, yapılacak analiz, sömürüyü incelemeyi gerektirir. Süreci

'sanayileşme' ya da 'kalkınma' biçiminde tarif etmek ilkinde üretimin özgül yanını, yani artık-değerin üretildiği üretim alanını tanımlar; ikincisinde kapitalist öncesi üretimden kapitalist üretime geçiş ve bunun beraberinde yaşanan nicel dönüşümlere işaret eder, ve bunu olumlar.

Sömürü ilişkisini açık etmek, üreticileri, üreticilerin emeğine el koyanları ve bu ikisi arasındaki ilişkiyi incelemeyi gerektirir. Böylesi bir analiz ancak sermaye birikimi perspektifinden olanaklıdır. Sermaye birikimi süreci artık-değer üretiminin yanında bu öznelere ve kapitalist toplumsal ilişkileri sürekli olarak yeniden üretir:

... sermaye, salt sermaye üretmekle kalmaz, giderek çoğalan bir insan kitlelerini, yani kendisinin ek sermaye olarak işlev görebilmesinin yegane aracını da üretir ... Kapitalist üretim [kapitalist] ilişkilerin sadece yeniden üretimi değil, bu ilişkilerin sürekli artan bir ölçekte yeniden üretimidir (...) Bu yüzden sermayenin büyümesi ile proleteryanın sayısındaki artış, karşılıklı birbirine bağlı olgular olarak aynı sürecin ürünüdürler (...) Bu ilişki sadece yeniden üretilmez, sürekli olarak kitlesel ölçekte üretilir; böylece sürekli yeni işçi kaynakları yaratır ve önceden bağımsız olan üretim dallarına el atar. (Marx, 1999:133-34).

Sermaye birikiminin, toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi olduğu önermesi yukarıdaki tanımda açıkça dile getirilmiştir. Bu önerme toplumsal gerçekliği açıklamaktan uzak, soyut bir önerme midir? Yoksa alt-üst olmuş bir gerçekliği kavramak için geliştirilmiş bir kavramlaştırılmaya mı dayanmaktadır?

Sermaye belli bir soyutlama düzeyinde kavranmadığı, görüldüğü şekliyle kavrandığı/kavramlaştırıldığı ölçüde aslında toplumsal ilişkileri açıklamaktan çok, tersi bir işleve bürünmektedir. Sermayeye ilişkin, üretimde kullanılan araçlar olarak teknik bir tanımlama yapıldığı zaman; kavram, var olan kapitalist toplumsal ilişkileri de içeren genellikte tanımlanmakta, evrenselleştirilmektedir. Sermaye kavramı böyle bir içerikle donatıldığı zaman, var olan özgül toplumsal ilişkileri açıklama gücünü tamamen yitirir. Bu kavramlaştırmanın aksine, sermaye birikiminin tanımında içerildiği gibi sermaye, toplumsal bir ilişki olarak ve süreç olarak kavranmalıdır. Bu perspektifle sermaye birikimi için önceden yaratılmış artık-değerin, değişir sermaye (emek-güçü) ve değişmez sermayeye (üretim araçları) çevrildiği vurgulanmalıdır.

Değişir ve değişmez sermaye ayrımı, üretim araçlarından yoksun kalmış ve emek-gücünü satmaktan başka çaresi olmayanlar ile üretim araçlarına sahip olan sınıflar arasında toplumsal ilişkiye dayanır^{viii}. Var

olan bu toplumsal ilişki kapitalizmin ayırt edici bir özelliği, kapitalizmin özüne ilişkin bir karakteristiktir. Sermaye birikimi tanımında içerilen, artı-değerin para ve meta formlarından geçerek ortaya çıkmasına ilişkin süreç sadece üretim araçlarına sahip olan iki sınıf arasındaki toplumsal ilişkiyle sınırlı değildir. Artı-değerin para ve meta formlarına bürünerek oluşma süreci, kapitalist sınıf içi emek bölümünü de koşullar. Dolayısıyla sermaye birikiminin gerçekleşme süreci toplumsal ilişkilerin yeniden üretim sürecidir.

Kalkınma kavramının aksine sermaye birikimi kavramı kapitalist toplumsal ilişkilerin özüne ait ve dolayısıyla yapısal olanla bağı kurulmuş bir kavramdır. Kalkınma kavramının homojenleştirici içeriğinin tersine sermaye birikiminde toplumsal ilişkinin ortaya çıkışında üretim araçlarının özel mülkiyetine sahip olma üzerinden toplumsal taraflar arasında eşitsiz bir ilişki zorunluluktur. Sermaye birikim sürecine içkin olan sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimleriyle birlikte sermaye birikim süreci eşitsiz bir 'gelişme' sürecidir.

Kalkınma kavramında, kavramın homojenleştirici içeriğine uygun olarak kalkınma sürecinin aktörü olarak toplumsal sınıflar dışlanır ve toplumsal sınıflardan bağımsız bir aktör olarak devlet tanımlanır. Oysa ki sermaye birikimi kavramında, toplumsal ilişki tanımına uygun olarak toplumsal taraflar yani aktörler/özneler bellidir.

4. Günümüz Gerçeğinden Geçmişe Bakmak: Deneyim Üzerinden Kavramları Yeniden Düşünmek

Türkiye'ye ilişkin haberleri kabaca sınıflandırsak, birbirine hiç değmeyen iki ayrı gerçeklik, iki ayrı Türkiye ile karşı karşıya olduğumuzu görürüz. Bir yanda ulusal makro veri seti açısından toplumsal ve kamusal alana baktığımızda, karşımıza son derece olumsuz bir tablo çıkmaktadır. Kamu harcamaları düşmekte ve buna bağlı olarak temel insani gereksinimler olan sağlık, eğitim, barınma ve benzeri alanlarda insanların yaşam koşulları kötüleşmektedir. Tarımda hızlı çözülmeye birlikte kırdaki yoksulluk ve kentsel alanda işsizler ordusu hızla artmaktadır. Özelleştirmeler toplumsal hayatta olumsuz sonuçlar doğurmakta, diğer yanda ise az sayıda tekel sermaye gruplarının mutluluk fotoğrafı yer almaktadır. Büyüyen sermayeler, artan sabit varlıklar, çeşitlenen ürünler ve artık dünyanın dört bir yanında sermayenin etkinliğinin artması, bu fotoğrafın öğeleri olarak gözükmektedir^{ix}.

Şimdi bu iki fotoğrafı bir arada getirdiğimizde, kalkınma ya da sanayileşmeyi nereye yerleştirmek gerekir? "Bu sanayileşme *değil*"

denilecekse ya da “bu *kalkınmadır*” denilecekse, bu kavramları nasıl tanımlamalıyız? Sanayileşme ve kalkınma kavramlarıyla beraber düşünülen, verimlilik, rekabet ve nitelikli işgücü gibi terimleri nasıl yorumlamak durumundayız? Eskiden doğrudan kalkınma kavramı ile işaret edilen “ortak iyi”, günümüzde çok daha çeşitlenmiş ve daha pragmatik bir biçim almıştır. Soruları çoğaltmak olanaklıdır; ancak dikkatleri çekmeye çalıştığımız nokta, kalkınma kavramı ile sermaye birikimi kavramı arasındaki farklılıklardır. Bu iki kavramın sahip olduğu içeriği, özellikle geç kapitalistleşen toplumlarda ayırtırmak oldukça güç. Güç olduğu kadarıyla da gerekli. Zorluk, esas olarak, geç kapitalistleşmeye ilişkin temel eğilim olan kapitalizm öncesi ilişkileri aşmada geliştirilen dilin, kapitalist ilişkilerin iyice belirgin olduğu dönemde de kullanılmasından kaynaklanıyor. Kalkınma kavramına atfedilen olumlu değerler, örneğin, 1960’lı yılların, 1980 sonrasında geri dönülmesi gereken bir dönem olarak görülmesine neden olmuştur^x. Kavrama, fetişistik içeriğiyle birlikte yüklenen olumlu değer, yapısal olanın göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Kapitalizmin toplumsal ilişkilere çok daha güçlü bir biçimde damgasını vurduğu bu dönem, toplumsal ilişkilerde şiddetli değişimin yaşandığı dönemdir.

“Egemen düşüncelerin, egemen sınıfların düşüncesi” olduğuna ilişkin Karl Marx’ın erken dönem saptaması, günümüzde daha bir yalın gerçeklik kazanmış durumda. Bunun da ötesinde, günümüzde egemen sınıfın düşünceleri yapısal bir hal aldığı ölçüde, alternatif bakış açılarının dile getirdiği düşünceleri de yapılaşmış kapitalizme özgü düşünceler olarak belirleyebiliyor. Sonuç olarak günümüzde yapısal-sınıfsal bileşenleri işaret etmeden kalkınma ve sanayileşmeden bahsetmenin ya da bu kavramların günümüz koşullarında bileşenleri olarak rekabet, verimlilik ve etkinliğin gerekliliğini nötr ve teknik bir bakışla ele almanın hatalı olacağını vurgulamak istiyoruz.

5. Üçüncü Sektörden Küresel Bir Cumhuriyete: KOÇ Holding

Daha önce sorduğumuz sorunun cevabını şimdi tarihsel süreç içinde gerçekleşen değişimler üzerinden arayacağız. 1960’larda başlayan ‘kalkınma’ deneyimini bugün nasıl tanımlayabiliriz? İlk olarak bu soruların yukarıda işaret ettiğimiz iki farklı ve birbirine değmeyen Türkiye gerçeği ile ilintili olduğunu belirtmemiz gerekir. Hatta bu gerçekliğin, bilfiil, 1960’larda başlayan süreçte zemin bulunduğu söylenebilir. 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin ardından DPT’nin kurulması ve planlamaya geçilmesiyle başlayan çabaların yol açtığı değişimi iki yönlü tarif edebiliriz: Bir yandan kapitalizm öncesi ilişkiler zaman içinde çözülmektedir; diğer yandan kapitalist

üretimin temel belirleyenleri olarak, meta, emek ve para piyasaları gelişmektedir.

1960'lardan bugüne uzanan elli yıllık tarihi kalkınma deneyimi olarak görmek yerine, sermaye birikimi süreci olarak tanımlamayı önerdiğimizi yineleyelim. Bu süreçte "sanayileşme gerçekleşti mi" ya da "sorunların temelinde eksik sanayileşme yatıyor" tartışmalarını bir kenara bırakarak, ülke içinde sanayi üretiminin yaygınlaştığını ve hegemonik bir konuma ulaştığını söyleyelim. Kurduğumuz teorik çerçeveyi, 'kalkınma' sürecinin ilk zamanlarından itibaren belirleyici olmuş ve bugün de ülke ekonomisine, sermaye grupları içindeki büyüklüğü ve egemen pozisyonu ile damgasını vurmuş olan Koç Holding'e bakarak ampirik olarak inceleyim.

The New York Times 1970'lerin başlarında Koç Holding'e ilişkin bir yorumunda şöyle manidar bir ayırım yapmıştır: "Türkiye'de iş âlemi üç sektöre ayrılmıştır. Devlet sektörü, özel sektör ve Koç sektörü." Bu ayırım, dikkat edileceği üzere, Koç Grubunun ulusal sınırlar içinde otuz beş sene önceki güçlü konumuna işaret ediyor. O zamandan bugüne Koç'ta yaşanan değişimi, Koç Holding'in aylık dergisi olan Bizden Haberler'den okuyalım:

Koç Topluluğu şirketleri, dünya ve Türkiye'nin "en büyük sanayi kuruluşları" listelerindeki yerlerini her geçen yıl daha da yukarıya taşıyor. İSO'nun "500 Büyük Sanayi Kuruluşu" araştırmasında Tüpraş bu yıl da birinci sıradaki yerini korurken, Ford Otomotiv, Arçelik, Tofaş ve Aygaz ilk 10 şirket içinde yer aldılar. Topluluğumuzun gösterdiği başarı uluslararası alanda da teyit ediliyor. Geçtiğimiz ay Amerikan Fortune dergisinin açıkladığı "Dünyanın 500 Büyük şirketi" (Global 500) araştırmasının sonuçlarına göre de, Koç Holding bir önceki yıla göre 168 basamak birden yükselerek listede 190. sıraya çıkma başarısını gösterdi. Küresel bir aktör olma yolunda emin adımlarla ilerleyen Koç Topluluğu, sosyal sorumluluk projelerini de ekonomik başarılarıyla paralel götürme çabası içinde. (Bizden Haberler, 2007a).

Koç grubunun gelişmesine ilişkin verileri biraz daha açalım. Koç Holding, 2001 yılında, sonraki 15 yıl için belirlediği stratejik hedeflerine, ilk beş yılın sonunda ulaşmıştır. Bu, Koç Holding'in, kendi tahminlerinin de ötesinde, muazzam bir birikim gerçekleştirmiş olduğunun en açık göstergesidir. Grubun gelişiminin önemli göstergelerinden biri de, üretim faaliyetinde gözlemlenen değişimlerdir. Sektörel odaklanma, bizzat holdingin yöneticileri tarafından dillendirilmiştir. Koç Holding Üst Yöneticisi Bülent Bulgurlu'ya göre bu süreçte Koç Holding'in, kaynaklarını ve enerjisi daha az sayıda sektöre yoğunlaştırarak daha

fazla derinleşmesi ve dünya ölçeğinde rekabet eder hale gelmesi gerekmektedir. Bulgurlu, bundan böyle gerçek anlamda küresel bir şirket haline gelmeyi hedeflediklerini vurgulamıştır. (Yeni Şafak, 18 Haziran 2007).

Bu süreçte Koç Holding dört ana sektöre odaklanma stratejisine yönelmiş ve bu sektörlerde “global oyuncu” olmayı amaçlamıştır. Odaklanılacak sektörlerin seçiminde, rekabette üstünlük veya tekelleşme potansiyelinin başlıca ölçüt olduğu görülmektedir. Örneğin holdingin “global oyuncu” olmak istediği sektörlerden biri dayanıklı tüketim malları üretimidir. Bu sektör içinde, beyaz eşya üretiminde Arçelik 2007 yılında Avrupa’nın en büyük üçüncü üreticisi iken, televizyon üretiminde Beko Avrupa’nın en büyük ikinci üreticisi konumuna gelmiştir.

1970’lerin sonlarında Holding’in sıkça dile getirdiği dışa açılma talepleri, bugün fazlasıyla gerçekleşmiş gibi görünüyor. Dışa açılma ve uluslararası sermayeyle daha sıkı ilişki kurma ihtiyacı 1980’lerde karşılanmaya başlanmış olsa da, bu ihtiyacın esas olarak 2000’lerde bütünüyle gerçekleşmiş olduğunu görüyoruz. İhracat verilerindeki artışın yanında, Koç Holding’in yurt dışında yaptığı yatırımlarda da hızlı büyüme kaydedilmiştir^{xi}. Holding’in uluslararasılaşma hedefi “oyun alanımız dünya” sloganı ile ifade edilmektedir. Koç Holding’in bugün 30’un üzerinde ülkede yatırımı vardır ve Koç Holding 100’den fazla ülkeye ihracat yapmakta, yılda 35 milyar dolarlık satış gerçekleştirilmektedir (Bizden Haberler, 2007b). Holding’in gelişimi ulusal ölçekte sınırlı değil; başta Avrupa olmak üzere gittikçe uluslararası alana yayılmakta ve tekelci bir nitelik kazanmaktadır^{xii}.

Görüldüğü gibi Koç Holding’in sermaye birikimi bugün muazzam bir büyüklüğe ulaşmıştır. Bu gelişme, ‘ülkemizde yeterli bir sermaye birikimi yok’ benzeri sözlerde ifadesini bulan ve sermaye birikiminin hem nitel hem de nicel gelişimini anlatmaktan uzak olan görüşlerin yanlışlığını ortaya koymaktadır. Nitel bir yanlış anlamayı ifade etmektedir çünkü sermaye birikimi salt niceliksel bir büyüklüğü ifade etmez. Kapitalist birikim, bir süreçtir ve yansımasını toplumun pek çok veçhesinde gösterir. Sınıf mücadelesi bunun en belirgin göstergesidir. Koç’un niceliksel büyüklüğünde ifade bulan bu süreç, aynı zamanda bir sömürü sürecidir. Bu büyüklük, yaratılan muazzam artık-değeri, birikmiş/ölü emeği ifade etmektedir. ‘Kalkınma stratejisinden uzaklaştık’, ya da ‘yeni kalkınma stratejileri bulmamız gerek’ diye hayıflanarlara, Koç Holding’in ‘kalkınmacı dönem’ olarak nitelenen 1960’ların ve 1970’lerin ürünü olduğunu hatırlatmamız gerekir. Nasıl o dönem iktisat politikalarının, yasal düzenlemelerin başlıca belirleyenlerinden biri

olmuşsa, 1980 dönüşümünü en açık bir biçimde isteyen ve yönlendiren sermaye grubu yine Koç Holding'dir. Büyümesinin erken dönemlerinde KİT'lerin ucuz girdi ve aramalarına ihtiyaç duyan holding, 2005 yılında Türkiye ekonomisinin en büyük değeri olan Tüpraş'a eş bir nicel büyüklüğe ulaşarak, Tüpraş'ı satın alabilmiştir. Dolayısıyla bugün için Holding'e ait nicel verilere baktığımızda da, sermaye birikiminin boyutlarını görebilmekteyiz.

Koç Holding'in kurulduğu 1960'lı yıllara baktığımızda, tekelci konumla birikim ilişkisi göze çarpmaktadır. 1950'lerde Koç Holding birçok sanayi alt sektöründe yeni yatırımlar yapmış, önemli birikim gerçekleştirmiştir. 1960'larda Koç'un sanayiye yönelme faaliyetleri daha da hızlanmıştır. Bunun yanında 1950'lerde kurulan fabrikalardaki üretim 1960'larda daha da çeşitlendirilmiştir. Koç Grubu, 1960'larda dayanıklı tüketim malları, otomotiv ve enerji sektöründe yoğunlaşmıştır^{xiii}. Örneğin otomotiv grubunun payı 1966'da yüzde 34 iken 1967'de bu oran yüzde 40,5'e çıkmıştır (Bizden Haberler, 1968: 9).

1960'lı yıllarda sanayi sermayesi uluslararası sermayeyle ortaklığa gitmekte ya da çeşitli yatırım anlaşmaları imzalayarak birlikte ülke içinde yatırım yapmaktadır. Bu dönemde içe yönelik birikim sürecinin (ya da 'ithal ikameci sanayileşme' diye adlandırılan sürecin) doğası gereği üretken sermaye iktisat politikalarıyla ülke dışı rekabete karşı korunmuştur. Önceden ithal edilen nihai ürünler ülke içinde üretilmeye başlandıkça, bu ürünlerin nihai hali ya kota ile sınırlanmış ya da ithalat tamamen yasaklanmıştır. Böylece üretken sermaye, ortaklık içinde olduğu uluslar arası sermayeyle birlikte, ülke içinde tekelci olanaklarla birikim gerçekleştirmiştir^{xiv}. Günümüzde birkaç sektörde odaklanmış olsa da, o dönemde dayanıklı tüketim maddeleri alanında ve öbür sektörlerde tekelci konumda birikim için geniş yatırım alanları vardır. Koç Holding böylece birçok sektöre yatırım yapabilmıştır.

1960'lardan itibaren otomotiv sektöründe önemli oranda yatırımı olan Koç Grubu, devlet tarafından dolaylı olarak da desteklenmiştir. Kamunun tekelinde olan demiryollarının ihmal edilmesi, buna karşın karayollarının geliştirilmesi ile otomobil ve kamyon tüketiminin koşulları oluşturulmuştur (Tüzün, 1977: 29). 1988'e gelindiğinde Koç Holding'in toplam satışlarının yüzde 41'i, toplam kârların da yüzde 53'ü otomotiv sektörüne ait olmuştur.

Koç Holding'in gerçekleştirdiği sermaye birikiminin büyük ölçüde dayanıklı tüketim malları ve otomotiv sektörüne dayanmasının başlıca sebebi, geç kapitalistleşen ülkelerde, içe yönelik birikim sürecinin,

nispeten daha kolay üretim tekniklerini gerektiren, iç pazarı bir ölçüde kurulmuş ve gelişmeye açık olan tüketim malları üretiminden başlamasıdır. Diğer bir sebebi de, İkinci Dünya Savaşı sonrasında üretken sermayenin hızla uluslararasılaşmaya başlama sürecinde genişlemenin dinamiğini otomotiv sanayi ve dayanıklı tüketim malları sanayilerinin oluşturmasıdır (Demir, 2003: 66). Uluslararası üretken sermaye ile çeşitli ortaklıklar halinde 'korunan' iç piyasada tekeli koşullarda üretim yapmak her iki taraf için de en kârlı yol olmuştur. Koç Holding bu sektörlerde kurduğu bayilik ağıyla sanayinin yanında ticari kâra da el koyarak uluslararası üretken sermaye karşısında eşitsiz konumunu kendi lehine döndürmeye çalışmış ve daha fazla kâr oranı elde etmiştir.

2006 yılında "500 Büyük Sanayi Kuruluşu" listesinde ilk onda yer alan Koç Holding'in tüm şirketleri olan Ford Otomotiv, Arçelik, Tofaş ve Aygaz, "planlı dönem"de veya hemen öncesinde kurulup 1960'larda imalat alanında atılım yapmış, yatırımlarını çeşitlendirmiştir. Koç Holding'in bu dönemde yaptığı yatırımlar beş yıllık kalkınma planlarında yeri olan ve Devlet Planlama Teşkilatı'nın tespit ettiği hedeflere uygun teşebbüslerdir (Ahıska, 1964: 10). Böylece bu dönemde sistemli bir şekilde üretken sermayenin oluşum gelişim süreci tamamlanmıştır. Bu anlamda Türkiye'de planlama, özel kesimin (kapitalist sektörün) sağlık ve kolaylık içinde ülkenin üretim güçlerini arttırmasına yardım etmek isteyen "derli toplu" kamu politikalarına verilen ad olmuştur (Günçe, 1979: 19). Vehbi Koç, planlı yolun en iyi yol olduğunu vurgulayarak, planlı dönemde, Koç Topluluğu'nun yeni sanayi işlerine girdiğini ve başarılı sonuçlar aldığını belirtmiştir (Koç, 1977: 101). Vehbi Koç 1960'lı yıllarda Koç Holding'in sanayi alanında gelişmesini şöyle özetlemektedir:

1960 yıllarında yeni mamul grupları ve çeşitlerinin de eklenmesiyle, Koç Topluluğu Şirketlerinin imalat alanı önemli ölçüde genişlemiştir. Artık tarım aletlerinden mensucata, çeşitli büro malzemesinden ısıtma teçhizatına, radyo ve televizyon alıcılarından buzdolabı, çamaşır makinesi, elektrik süpürgesi gibi elektrikli ev aletlerine, ocak, fırın, cam yünü, kazan ve radyatör ve likit petrol gazından, iki ve dört tekerlekli taşıt yapımına ve otomotiv yan sanayii kuruluşlarına kadar yaygın bir alanda çalışılıyordu. (Koç, 1977: 9).

Koç Holding belirtilen sanayi alanlarında hızla gelişirken devlet ise ara mal üretiminde yoğunlaşmıştır. 1960 yılında kurulan Ereğli Demir Çelik fabrikasının ürettiği ara malların büyük bir kısmı motorlu taşıtlarda, elektrikli ev eşyalarında ve petrol-gaz dalında kullanılmaktadır (Şeni,

1978: 53). Dolayısıyla Ereğli Demir Çelik fabrikasının ürettiği ara malların kullanıldığı sektörler, 1960'lı yıllarda Koç Holding'in yöneldiği ve birikimini büyük ölçüde gerçekleştirdiği sanayi faaliyetleri olmuştur. Koç Holding'in hızlı birikim gerçekleştirdiği bu süreçte, Ereğli Demir Çelik ve diğer KİT'lerin ürettiği ara malların maliyetinin altında satılması ile KİT'ler bu dönemde zarar etmiştir. U.Korum' a göre

kamu kesimi, büyük ölçüde özel kesime kaynak aktarmada kullanılan bir araç sayılmış, ürettiği girdi niteliğindeki malların fiyatları düşük tutulmuş, bazı kuruluşlar, yüksek taban fiyatı uygulamaları, aşırı liberal toplu sözleşmeler, dengesiz ithal rejimi ve gereksiz istihdam yükü ile, sadece Merkez Bankası yardımıyla ayakta durur duruma getirilmiş ve bütün bunlardan geniş halk kütleleri değil, küçük bir azınlık yararlandırılmıştır. (Korum, 1977:65).

Koç Holding'in tüccarlıktan sanayiciliğe geçerek hızlı birikim gerçekleştirdiği süreçte devlet bütçesi ise giderek büyüyen açıklar vermiştir^{xv}.

1959 yılında kalkınma ile ilgili bütçe yatırımlarının yüzde 79,4'ünün enerji, taşıma, haberleşme alanlarına gitmesi, buna karşılık madencilik ve sanayie gidenin, toplamın yüzde 1,4'ünü oluşturması, kamu giderleri artışının temel nedenini ortaya koymaktadır. (Tüzün, 1977:19).

Bunlara ek olarak, özel kesime ucuz girdi sağlama görevi üstlenen kamu girişimlerinin giderek büyüyen açıkları kamu giderlerinin hızla artmasında önemli bir rol oynamışlardır (Tüzün, 1977:20). 1950'lerdeki bu durum 1960'larda da sürmüştür.

1960'lara ilişkin makro veri seti, artan dış ticaret açıkları ve dış borçlara işaret etmektedir. Bu durum, sermaye birikim sürecinin aktörleri/özneleri karşısına, 1980'e kadar, döviz yokluğu biçiminde çıkmaktadır. Aslında dış ticaret açıklarına ve dış borçlara sebep olan sermaye birikim modeli aynı zamanda Koç Holding gibi büyük ölçekli sermaye gruplarını yaratmıştır. Bu sebeple makro veri setinin işaret ettiği olumsuz durum ile Koç Holding'in gerçekleştirdiği birikim birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdır.

Sonuç : Kalkınma-Sanayileşme Üzerine Yeniden Düşünmek

C. Kıraç *Anılarımla Patronum* adlı kitabında şu anlamlı karşılaştırmayı yapmıştır:

1964 yılında sermaye elli milyon, bir Amerikan doları 9 lira, otuzbir yıl sonra, 1994 yılı sonunda Koç Holding sermayesi 2 trilyon lira ve bir Amerikan doları 38495 lira... Otuz yıl sonunda Koç Holding sermayesi kırk bin kat büyürken, Türk lirası 4275 kat değer kaybetmiş olmaktadır. (Kıraç, 1995:177).

Bu karşılaştırma Koç Grubu ile Türkiye gerçeği arasında zamanla büyüyen farklılaşmayı göstermek açısından önemlidir. Veriyi güncelleştirecek kaba bir bilgi ise 2007'de Koç Holding'in sermayesini 1994'e göre yaklaşık bir milyon kat arttırarak 1,7 milyar YTL'ye çıkarmış olmasıdır. Yukarıdaki soruyu tekrar sorabiliriz; Koç grubu bu verilerle gösterildiği gibi geliştirse, Türkiye'nin de gelişmiş olması gerekmez mi? Hem Koç grubu hem de Türkiye'nin geliştiğinden, kalkındığından bahsedemez miyiz? Her iki durumda da kalkınma ve sanayileşme kavramlarının yeniden tanımlanması gerekmez mi?

Bu sorulara bizim yanıtımız sermaye birikimi kavrayışında temelleniyor. Kapitalist toplumsal yapıda kalkınma, esas olarak sermaye birikimidir; yani bireysel sermaye gruplarının serpilip gelişmesi demektir. Bu "her mahallede bir zengin yaratma" diye tanımlanan mekanizmadır. Bu durumda kalkınma kavramını "ortak iyi" üzerinden tanımlayamayacağımız açıktır. Kalkınma kavramının yanı sıra planlama ve ithal ikameci sanayileşme kavramlarının gizlediği gerçekliğin altında da aynı olguyu bulmak olanaklıdır.

Korkut Boratav'a göre dönemin "planlı" veya "ithal ikameci" olarak nitelendirilmesi, kaynak tahsisinde karar alma sürecine veya ekonominin dış âlemlerle eklemlenme biçimine dikkati çeker (Boratav, 1983: 7). Boratav Hocamızın bu vurgusundan yola çıkarak 1960'ların, ne "planlı dönem" olarak nitelenip devletin belirleyiciliğiyle, ne de "ithal ikameci sanayileşme" kavramı kullanılarak dışarıya karşı korunan homojen bir sanayileşme olduğu iddiasıyla açıklanamayacak bir dönem olduğunu söyleyebiliriz. Devlet merkezli ve dış dünya merkezli analizlerin göz ardı ettiği iç dinamikleri göz önüne aldığımızda, sürecin, süre giden sınıf mücadeleleri ekseninde iç burjuvazinin oluşum ve gelişim süreci olduğu anlaşılmaktadır.

Eleştirel bir analizin, geç kapitalistleşen ülkelerde kapitalizmi tanımlayan sosyal ilişkilerin, özellikle de sermaye sınıfının, önemli bir gelişme aşamasına ulaştığı tespitiyle işe başlaması gereklidir.

Kapitalizmi tanımlayan temel mekanizma ve ilişkilerin eşitsiz de olsa geç kapitalist ülkelerde gelişmesiyle, içe yönelik sermaye birikim döneminde *sermaye birikiminin* toplum için ifade edilen görece olumlu getirileri ve bu getiriler üzerinden tanımlanan *kalkınma* olgusu arasındaki denge günümüzde tamamen bozulmuştur. *Bireysel sermaye birikimi*, dünya ölçeğinde işleyen mekanizma ile ilişkili iken, kalkınma olgusu, bir zamanlar ulus-devlet sınırları içinde gerçekleşen, artık gerçekleşmesi bu sistem içinde mümkün olmayan, "geçmiş birikim dönemine ait" bir gerçekliktir. (Ercan ve Oğuz, 2007).

Özellikle küreselleşme olarak adlandırılan dönemde kalkınma ile sermaye birikimi arasındaki gerilimin artması ile birlikte, kalkınma, sanayileşme ve planlamaya ilişkin her türlü alternatifin mutlaka yapısal sınıfsal belirlemeler üzerinden ifade edilmesi gereklidir. Kavramları tarihsel, yapısal ve sınıfsal özellikleri ile tanımlamaya başladığımızda, üretilecek kalkınma ve sanayileşme kavramları sadece gerçekliğe alternatif bir analiz biçimi olmakla sınırlı kalmayacaktır. Kavramlar böylece verili olanı eleştirirken, dönüşüm için gerekli politikaların ipuçlarını da bizlere sunacaktır. Değişim sürecinde açığa çıkan güç ilişkilerinin oyuncağı olmaktansa, alternatif bir dünyanın olduğuna dair bir umudun kapsını açacaktır.

ⁱ Bu tarz bir analiz için bk. Ercan, 2003.

ⁱⁱ Kapitalistleşme süreci, ülkelerin tarihsel gelişimleri, ülke içi sınıf oluşumları ve sınıf mücadelelerinin ülkenin dünya ekonomisiyle ilişkisini dolaylılama ve etkileme biçimleriyle belirlenmektedir (Bernstein, 1996: 64).

ⁱⁱⁱ Türkiye'de 1960-70'lere dair incelemelerde, sınıf oluşumunun zayıf olduğu, burjuvazinin ve işçi sınıfının kendi çıkarlarının bilincinde olmadığı ya da aralarındaki sınıf mücadelesinin henüz belirleyici bir nitelik kazanmadığına dair vurgular belirgindir. Örneğin Korkut Boratav'a göre, Türkiye'de temel bölüşüm ilişkisi ve artık değerın üretim araçlarına sahip kapitalist sınıfça elde edilmesi henüz birinci plana çıkmamıştır. Bu durum, Türkiye kapitalizmini geri kalmış diye nitelemenin nedenidir (Boratav, 1980:109).

^{iv} Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyetinin düzenlediği toplantıda Eczacıbaşı'nın söyledikleri kalkınma kavramına yüklenen ideolojik niteliği ortaya koymaktadır: "On dokuzuncu yüzyılda sanayileşme hareketine, kötü sosyal neticeler veren bir cereyan olarak bakılırdı. Gayri sıhhi çalışma şartları, geçim imkanı vermeyen düşük yevmiyeler, suçlu çocuklar, aile hayatının bozulması, gecekondu davası sanayileşmenin tabii neticeleri gibi görülürdü. Bugün ise bu problemler **kalkınma için bir zaruret** olarak değil, **kalkınmayı** bu davaları halletmek için imkan veren **bir vasıta gibi** görüyoruz." (Cumhuriyet, 1963:5).

^v 'GSMH fetişizmi' kavramlaştırmasıyla iktisadi büyümeyi eleştiren bir çalışma için bk. Weisskopf, 1996, 127-149.

^{vi} *Gelişme kavramının meta kavramı dolayımında, yani bir yıldan ötekine üretilen ya da tüketilen miktarda meydana gelen artış olarak tanımlanması özünde kapitalizmle birlikte gelişen meta fetişizminin doğal sonucu olmuştur* (Ercan, 2001:184).

^{vii} "Klasik ekonomi politik deyince yalnızca görünüşleri ele alan ... vülger ekonomiye karşın gerçek üretim ilişkilerini araştıran bir ekonomi bilimini anlıyorum" (Marx, 2000: 90).

^{viii} "Sermaye, bir nesne değil, toplumun belli bir tarihsel oluşumuna ait bulunan belli bir toplumsal üretim ilişkisidir ve, bir nesnede kendisini ortaya koyarak bu şeye belirli bir toplumsal nitelik kazandırır... Sermaye, toplumun belli bir kesiminin tekeline aldığı üretim araçlarıdır ve canlı emek-gücünün karşısına, bu emek-gücünden soyutlanmış ve sermayedeki bu zıtlık yoluyla kişileşmiş ürünler ve iş koşulları olarak çıkar." (Marx, 2006:715-716).

^{ix} Radikal Gazetesi'nde verilen "Bitlisli 'bakkal amca'nın sermayesiyle kurulan Kiler, artık büyük oyuncularla yarışıyor" tarzı haberle ne çok karşılaşılıyor. Kiler grubu 1980 sonrasında tüm olumsuzluklarından güç kazanıp hızla büyüyen bir sermaye grubudur.

^x Böyle bir yaklaşım için bk. Boratav, 2006.

^{xi} "Beyaz eşya ihracatı da 2004 yılında 7 milyon adedi geçti. Türkiye toplam üretim ve ihracatının, TV'de üçte biri, beyaz eşyada yarıdan fazlası Koç şirketleri tarafından gerçekleştiriliyor. Avrupa'nın en büyük beyaz eşya üreticisinden biri olan Arçelik, 2004'te yüzde 29 büyüdü. Son 4 yılda cirosunu 2 katına çıkardı. Arçelik'in 2004 cirosu 2.7 milyar Euro. Arçelik, Beko ve Altus'a ek olarak, uluslararası büyüme stratejisi paralelinde bünyesine kattığı Elektra Bregenz, Blomberg, Arctic, Leisure, Flavel ve Tirolia markaları ile dünya pazarlarında iddali oldu. Beko Elektronik'in 2004 toplam gelirleri yüzde 62'lik artış ile 2.250 milyon YTL'ye ulaştı. Alman Grundig'i satın alan Beko, Avrupa'da 'A sınıfı marka' ligine girdi. Grundig'in Almanya'daki pazar payı satın alma öncesinde yüzde 3 iken, şimdi 9,2." (Aksam Gazetesi). Koç Topluluğu'nun dayanıklı tüketim sektöründe faaliyet gösteren şirketlerinin, 4 ülkede toplam 15 üretim tesisi, 16 marka ve yurt dışında 39 şirketi mevcuttur. (<http://www.koc.com.tr/tr-TR/Business/DurableGoodsandConstruction/>).

^{xii} Koç Holding, bu dört sektör dışında uluslar arası ölçekte rekabet edebilme veya tekelleşme potansiyelinin olmadığı sektörlerden ise çekilmeye başlamıştır. Bu

doğrultuda örneğin Migros'un çoğunluk hissesi satılmıştır. Koç Holding'in yatırımlarını odaklamak istediği dört ana sektörden diğeri ise enerji sektörüdür. TÜPRAŞ'ın Koç Holding tarafından alınması ile birlikte Koç Holding cirosunu ikiye katlarken, enerji sektöründe Koç Holding ülke içinde tekeli konuma geçmiştir. "Türkiye'nin rafineri kapasitesinin tamamını elinde bulunduran Koç Topluluğu 2006 yılında da enerji sektöründeki liderliğini korumuştur. Koç Topluluğu'nun Türkiye LPG pazarında faaliyet gösteren şirketleri Aygaz ve Mogaz'ın toplam pazar payı Haziran 2007 itibarıyla yüzde 30 olmuş; tüplügaz, dökmegaz ve otogazdaki toplam payları ise sırasıyla yüzde 39, yüzde 35 ve yüzde 23 olarak gerçekleşmiş, Topluluk LPG sektöründeki liderliğini pekiştirmeye devam etmiştir." (www.koc.com.tr/tr-TR/Business/Energy).

^{xiii} Başlangıçta büro malzemesi imal etmek için kurulan Arçelik, daha sonra elektrikli ev eşyası dalında üretimini çeşitlendirmiştir. 1954'de kurulan Arçelik, Şeni'nin belirttiği gibi 1958'de elektrik ev eşyası dalında Türkiye'de üretim yapan ilk birimlerden biridir. Ürün yelpazesine önceleri yalnızca çamaşır makineleri, şofbenler dahilken; sonradan buzdolabı, elektrik süpürgesi ve LPG fırınları v.b. de girmiştir (Şeni, 1978: 52). 1967'de kurulan Bekoteknik ise radyo, televizyon ve pikap gibi elektronik ev aletleri üretimini gerçekleştirmiştir. Otomotiv grubunda 1966'da Beldesan kurulmuştur. 1959'da kamyon, minibüs, otomobil ve otobüs montaj üretimi üretmek üzere Otosan kurulmuştur. 1966'da çekici kamyon, treyler ve otobüs imalatı yapmak için Oto-yol kurulmuştur. 1968'de Tofaş, 1964'de ise Fiat lisansı ile üretim yapmak üzere Türk Traktör çeşitli ortaklıklarla kurulmuştur. Enerji alanında ise Aygaz (1961), Ankara Gaz (1963), Mobil Gaz (1963), Bursa Gaz (1965), GAZAL (1961) kurulmuştur. Bu paragraftaki Koç Grubu'nun şirketlerine ilişkin bilgiler Aytulun, 1977, s.54-75'den alınmıştır.

^{xiv} 1960'larda tekeli konumda üretimi şöyle örneklendirebiliriz. 61 ekran televizyonun ithal fiyatı 1904 TL iken yerli üretim sonucunda yurt içi fiyatı 3800 TL olarak gerçekleşmiştir. Yerli üretim için kullanılan ithal girdi ise 711 TL'dir. Sonuçta yerli üretimde mamul başına 86 TL döviz tasarruf edilmiştir. Koç Holding'in ve liberallerin söylemine göre bu alanlardaki üretim döviz tasarrufu sağlamakta, ülke ekonomisine katkıda bulunmaktadır. Bu yaklaşımı eleştiren diğer bir görüşe göre ise bu şartlardaki üretim, piyasadan korunan üretim rasyonel değildir. Bunun için devletin yönlendirici olması gereklidir. Koç Holding tarafından yapılan yatırımların ne kadar döviz tasarrufu sağladığı dönem boyunca sürekli olarak dile getirilmiştir. 1960'larda 'yerli üretim'in 'dışarı'ya karşı korunup döviz tasarrufu elde edildiği ithal ikameci sanayileşme modelinde bu söylem içinde tutarlı olmayan bir nokta vardır. U. Korum'a göre "ithal ikamesi ve tüketim mallarının büyük ölçüde yurt içi üretim ve montajına geçildiği zaman iç tüketim teşvik edilir ve ekonomi bir tüketim ekonomisi görünümünü alır, bu ise tasarrufların azalmasına yol açar.". Bu durumu Korum, "tüketimin serbestleştirilmesi" ile ifade etmiştir (Korum, 1977: 38). Hatta Alpar'ın belirttiği gibi "binek arabasının Türkiye'ye normal yollardan ithali daha önce söz konusu olmadığından, burada bir döviz tasarrufu değil, fakat bir döviz kaybından bahsetmek anlamlı olacaktır." (Alpar, 1974: 124).

^{xv} G. Tüzün'e göre, 1950 sonrasında geniş ölçüde altyapı yatırımlarını üstlenen devletin bu yatırımları gerçekleştirecek yeterli gelir kaynaklarına sahip olmaması sonucu devlet bütçesi giderek büyüyen açıklar vermiş ve 1951'de 34 milyon TL olan açık 1956'da 837 milyon TL'na yükselmiştir. 1956'da bütçe gelirleri toplamının 2,6 milyar TL olduğu göz önünde bulundurulduğunda, açığın boyutları daha iyi anlaşılır (Tüzün, 1977: 19).

Kaynakça:

- Ahıska, Aydın (1964), *Sınai Tesislerde Yatırım İndiriminin Uygulanması, Bizden Haberler, Sayı 6, s.10*
- Akşam Gazetesi, "TÜPRAŞ'ı aldı Türk Sanayiinin Zirvesine Açık Ara Oturdu", <http://www.aksam.com.tr/haberprn.asp?a=5035.6>, indirilme tarihi 17.10.2007
- Alpar, Cem (1974), *Türkiye'nin Planlı Dönemde İmalat Sanayiini Koruyucu Dış Ticaret Politikası, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, s.124.*
- Aytulun, Ahmet Cumhuri (1977), *Türkiye Ekonomisine Yön Veren Holdingler, Ankara: Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları, s.54-75*
- Bernstein, Henry (1996), "Agrarian Classes In Capitalist Development", L. Sklair (Ed.). *Capitalism And Development, London : Routledge, s.64*
- Bizden Haberler (1968), 1967 Yılında Koç Holding Çalışmalarına Toplu Bir Bakış, Sayı 15, s.9*
- Bizden Haberler (2007a), Koç Topluluğu, Temmuz-Ağustos*
- Bizden Haberler (2007b), Koç Topluluğu, 80. Yıl Özel Sayı*
- Boratav, Korkut (1980), *100 Soruda Gelir Dağılımı, İstanbul: Gerçek Yayınevi, s.109*
- Boratav, Korkut (1983), *Türkiye'de Popülizm: 1962-1976 Dönemi Üzerine Notlar, Yapıt, Sayı 1, s.7*
- Boratav, Korkut (2006), *Geçmişe Dönüşü Savunarak İleriye Gitmek, http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_Uye/BorMar06.pdf, 02.05.2006*
- Cumhuriyet (1963), Kalkınmanın Sosyal Davaları, 6 Ağustos, s.5*
- Demir, Gülten Sevhan (2003), *Sermayenin Yoğunlaşma/Merkezileşmesi: Firma Birleşmeleri, İktisat İşletme ve Finans, Mayıs, s.66.*
- Ercan, Fuat (2001), *Modernizm Kapitalizm ve Azgelişmişlik, İstanbul: Bağlam, s.184*
- Ercan, Fuat (2003), *Türkiye'nin Kalkınma Seçeneklerinin Eleştirisi ve Alternatif Bir Çerçeve, Ekonomik Yaklaşım, Kongreler Dizisi 3, 14:49, s.263-277*
- Ercan, Fuat ve Oguz, Şebnem (2007), *Rethinking Anti-Neoliberal Strategies Through the Perspective of Value Theory: Insights from the Turkish Case, Science & Society, 71:2, s.173-202*
- Günçe, Ergin (1979), *Türkiye'de Planlamanın Tarihçesi, Mimarlık, Sayı 109, s.19.*

Holloway, John (2005) *Sınıf ve Sınıflaştırma: Emeğe Karşı, Emeğin İçinde ve Ötesinde*, Conatus, Sayı 4, s.62.

Kıraç, Can (1995), *Anılarımla Patronum Vehbi Koç*, İstanbul: Milliyet, 177.

Koç, Vehbi (1977), *Vehbi Koç'un Türk Ekonomisinin 50 Yılına Bakışı*, Bizden Haberler, Sayı 37, s.101.

Korum, Uğur (1977), *Türk İmalat Sanayii Ve İthal İkamesi: Bir Değerlendirme*, Ankara: Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 408, s.65

Marx, Karl (1979), *Grundrisse*, İstanbul: Birikim Yayınları, s.229

Marx, Karl (1993), *Ekonomi Politîğin Eleştirisine Katkı* (Çev: Sevim Belli), Beşinci Baskı, Ankara: Sol Yayınları, s.23

Marx, Karl (1999), *Kapital'e Ek : Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları*, İstanbul: Ceylan Yayınları, s.133-134.

Marx, Karl (2000), *Kapital I* (Çev. A. Bilgi), Altıncı Baskı, Ankara: Sol Yayınları, s.90 ve 481

Marx, Karl (2006), *Kapital III* (Çev. A. Bilgi), Beşinci Baskı, Ankara: Sol Yayınları, s.715-716

Poerksen, Uwe (1995), *Plastic Words: The Tyranny of a Modular Language* (tra: Mason, J. and Cayley, D.), Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, s.8.

Savran, Sungur (1979), *Siyasal İktisadın Eleştirisi*, Birikim, Sayı 49, s.37

Sutcliffe, Bob (1977), "Imperialism and Industrialisation in the Third World", R. Owen ve B. Sutcliffe (Ed.). *Studies in the Theory of Imperialism*, London: Longman, s.171

Şeni, Nora (1978), *Emperyalist Sistemde "Kontrol Sanayii" ve Ereğli Demir-Çelik*, İstanbul: Birikim Yayınları, s.53

Tüzün, Gürel (1977), *1950-60 Döneminde Sanayileşme, Tarihsel Gelişimi İçinde Türkiye Sanayi içinde*, Ankara: Makine Mühendisleri Odası, s.19-20 ve 29

Weisskopf, Walter A. (1996), *Yabancılaşma ve İktisat*, İstanbul: Anahtar Kitaplar, s.127-149.

Wright, Erik Olin (1988), *Marksist Birikim ve Bunalım Teorisinde Almaşık Perspektifler, içinde Dünya Kapitalizminin Bunalımı*, der: Nail Satlıgan, Sungur Savran, İstanbul: Alan Yayıncılık, s.174.

Yaman-Öztürk, Melda (2006), "Geç Kapitalistleşme Sürecinde Özgüllükler", Yılmaz, D. ve diğ.(der.), *Kapitalizm, Küreselleşme, Azgelişmişlik içinde*, Dipnot Yayınları, s.85

Yeni Şafak, 18 Haziran 2007, "İşte Koç Holdigin Hedefleri",
<http://www.yenisafak.com.tr/ekonomi/?t=18.06.2007&c=3&i=50948> , indirilme
tarihi 17.10.2007

<http://www.koc.com.tr/tr-TR/Business/DurableGoodsandConstruction/> ,
"Dayanıklı Tüketim Grubu" indirilme tarihi 17.10.2007

<http://www.koc.com.tr/tr-TR/Business/Energy> , "Enerji Grubu", indirilme tarihi
17.10.2007